

Ольга Вакульчук,

кандидат історичних наук,

ORCID: 0000-0003-4171-3886,

завідувачка відділу пресознавства,

Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського (м. Київ, Україна)

вул. Володимирська, 62, Київ, 01001, Україна

e-mail: vakulchuk@nbuv.gov.ua

Офіційна преса радянських виправно-трудових установ (1920 – початок 1940-х рр.)

Досліджуючи радянську пресу, а надто, 1920–1940-х років, неможливо оминати величезний масив газет виправно-трудових установ, котрі є свідченням найтрагічніших сторінок історії СРСР. У матеріалах таборової преси, призначеної нібито для перевиховання в'язнів, знайшла своє найширше відображення проблема людської несвободи. **Мета** роботи – розкрити специфіку радянської багатотиражної преси – газет виправно-трудових установ, що виходили у період 1920 – початок 1940-х рр. в УСРР–УРСР; представити їх як один із сегментів багатотиражної преси; довести необхідність бібліографічного дослідження цього масиву періодичних видань. **Методологія** дослідження ґрунтується на принципах історизму, на застосуванні історико-хронологічного методу, аналізу історичних джерел і синтезу інформації. При викладі **основного матеріалу дослідження** аналізуються різновиди, специфіка преси радянських виправно-трудових установ, виокремлено основні етапи її розвитку. **Наукова новизна** полягає у представленні багатотиражних газет, зокрема, і видань виправно-трудових установ, як самостійного об'єкта бібліографічних досліджень. **Висновки.** Газети радянських виправно-трудових установ – різновид багатотиражних газет, специфічний вид преси, що відбиває всі загальні риси, притаманні радянській періодиці зазначеного періоду. Як об'єкт пресознавчих і бібліографічних досліджень ці періодичні видання потребують ґрунтовного вивчення, опрацювання, оцифрування, введення в інформаційний простір.

К л ю ч о в і с л о в а: багатотиражні газети, періодика виправно-трудових установ, різновиди таборових видань, еволюція таборової преси.

Актуальність роботи. На часі проведення історико-бібліографічного дослідження такого специфічного виду преси, як газети радянських виправно-трудових установ, розкриття їх потенціалу як історичного джерела, об'єкта бібліотечно-бібліографічного пресознавства.

Стан дослідження. Для істориків, які досліджують радянський період історії, преса, що виходила у таборах ГУЛАГу, є джерелом знань про радянську репресивну систему, яка почала формуватися з перших років встановлення радянської влади. Питання періодики радянських виправно-трудових таборів глибоко вивчає А. Ю. Горчева [1; 2], яка дослідила основні етапи розвитку таборо-

вої преси періоду політичних репресій у СРСР. В Україні питання політичних репресій всебічно досліджується, починаючи з 1990-х рр. Воно триває і до сьогодні. Напрацювання фахівців представлені значною кількістю друкованих видань та ресурсів Інтернет [3]. Однак, цей масив періодичних видань потребує і бібліографічного вивчення, що передбачає створення як друкованих, так і електронних ресурсів – каталогів, бібліографічних покажчиків, баз даних.

Виклад основного матеріалу. Офіційна преса радянських виправно-трудових таборів чітко розмежовувалася на газети для ув'язнених, у т. ч. для дітей, і для працівників охорони. Ці два потоки друкованої пропаганди ніколи не перетиналися і не змішувалися. Основні теми всіх таборових газет, як і «вільної» преси, – ударна праця, трудові перемоги, життя у «найвільнішій у світі соціалістичній країні». При цьому багатомільйонна армія в'язнів працювала примусово і безкоштовно, зусиллями репресивних органів вона була позбавлена не лише свободи, а й можливості отримати хоча б невеликий відсоток достовірної інформації зі своїх газет.

Процес розвитку преси для ув'язнених умовно можна поділити на два періоди. Перший охоплює 1920–1925 рр., коли відомості про місця позбавлення волі і кількість засуджених ще не перетворилися на державну таємницю і частина правдивої інформації потрапляла по обидві сторони табору. Наступний етап розвитку преси виправно-трудових установ розпочався у другій половині 1920-х, з'явилися жорстка цензура, заборона на видання газет, обмежено наклад, освічених в'язнів усунуто від участі у підготовці матеріалів, різко знизився інтелектуальний рівень дописів – шпальти газет заповнила відверта пропаганда.

Газети для працівників охорони виходили з обов'язковим грифом секретності, їх заборонялося виносити за межі табору. Керівництво країни всіляко приховувало будь-яку інформацію щодо місць ув'язнення, зокрема, й відомості про величезну кількість охоронців. За своєю тематикою ця періодика – також видання пропагандистського штибу: гасла і заклики до ударної праці та виконання патріотичного обов'язку, чіткого виконання наказів, славослів'я на адресу вождів. У роки війни радянська таборова преса значно виросла кількісно, її пропагандистський потенціал запрацював на повну потужність. Загалом, багатотиражна преса виправно-трудових таборів відбивала всі загальні риси, притаманні радянській періодиці зазначеного періоду.

Система місць ув'язнення при Всеросійській надзвичайній комісії по боротьбі з контрреволюцією і саботажем (ВНК, рос. – ВЧК), призначена для боротьби з активними політичними опонентами радянської влади, почала формуватися невдовзі після Жовтневої революції 1917 р. В Україні також існувала подібна організація з подібними завданнями – Всеукраїнська надзвичайна комісія (ВУНК), створена у грудні 1918 р. у Харкові. Надалі формування органів державної безпеки УСРР–УРСР відбувалося за аналогією з РРФСР.

Початок «червоного терору» проявився одразу після встановлення радянської влади. Показовою є риторика тогочасної преси, яка формувала у пересічного пролетаря чи селянина відчуття оточення ворогами. Закликами до

жорсткого терору рясніють видання для чекістів, котрі виходили і в центрі, і на місцях майже в усіх повітах. Так, «Еженедельник Чрезвычайных Комиссий по борьбе с контрреволюцией и спекуляцией» (1918) закликав до фізичного знищення «ворогів пролетаріату» та його диктатури: «Прислушайтесь к стону наших братьев на Украине, в Прибалтике, в Финляндии – всюду, где победили наследники Керенского – Красновы и Скоропадские. И отбросим все те длинные, бесплодные и праздные речи о красном терроре, необходимость которого давно смутно чувствуется, угадывается рабочей массой. Пора, пока не поздно, ... провести самый беспощадный, стройно организованный массовый террор. Принеся смерть тысячам праздных белоручек, непримиримых врагов..., мы спасем миллионы трудящихся, мы спасем социалистическую революцию» [4, с. 5–6]. У цьому ж номері «Еженедельника» надруковано «Наказ про заручників», надісланий телеграфом для поширення у Радах усіх рівнів народним комісаром внутрішніх справ Петровським. У наказі є такі слова: «Ни малейших колебаний, ни малейшей нерешительности в применении массового террора» [4, с. 11]..

Перший потік ув'язнених заповнив табори у період 1918–1927 рр. Спочатку це були представники «пануючих класів», духовенство, інтелігенція, «непмани», «буржуазні націоналісти», релігійні діячі, «шкідники», «вороги пролетаріату». Надалі сталінські політичні репресії набули масового характеру. Починаючи з 1927 р., після перших політичних процесів в умовах прискорення радянських реформ та посилення ідеології сталінізму, репресивна машина охопила усіх «ворогів народу»: «розкуркулених селян», колишню більшовицьку верхівку та представників інших політичних партій, діячів науки, культури; тривали пошуки троцькістів, бухаринців та інших партійно-політичних діячів, які масово поповнювали табори.

Спочатку керівництво тюрем і таборів примусових робіт не перешкоджало виходу газет і журналів, підготовці та проведенню самодіяльних культурних заходів. Становище почало змінюватися з появою у 1922 р. Головліту і від циркуляра до циркуляра, продукованих цією установою, поступово погіршувалося. Особливо жорсткими умови перебування у тюрмах і таборах стали після передачі культурно-просвітницької роботи з-під відома Наркомоса до Наркомюсту, а згодом – до НКВС. В Україні на початку 1920-х рр. до системи республіканського НКВС входили табори примусових робіт, а загальні місця ув'язнення підпорядковувалися НКЮ; статистична звітність у 1920-х рр. щодо місць ув'язнення і всього, що з цим пов'язане, з України та деяких інших республік до Москви не надсилалася і тому можна говорити про дещо менший тиск з боку союзного керівництва. Таке становище існувало лише до жовтня 1934 р., коли вийшов наказ НКВС СРСР «Про передачу виправно-трудових установ НКЮ союзних республік до НКВС СРСР» [5].

На початку 1920-х рр. в'язні могли самостійно організовувати і випускати свою пресу, щоправда, відповідальними редакторами призначалися працівники культурно-виховних відділів, куди надходили і заявки на видання газет, котрі

потім розглядалися Головлітом. Відмови траплялися, але спричинені вони були на перших порах економічними труднощами – нестачею паперу або засобів тиражування. На той час у газетах для ув'язнених не існувало розрізнення політичних в'язнів та карних злочинців. Тематика публікацій тюремної і таборової преси початку 1920-х рр. – туга за рідними, за свободою, мрії про вільне життя, сподівання про революцію тощо. Однією з кращих у той час тюремних газет, за версією журналу «Журналіст» (1925), була одеська «Жизнь заключенного». Відзначалися її оформлення, стиль матеріалів, якість поетичної творчості в'язнів.

Цей період відносної «гуманності» протримався лише до середини 1920-х рр. Спочатку в РРФСР (з 16 жовтня 1924 р.), а потім і в УСРР (з 27 жовтня 1925 р.) розробляється нове радянське виправно-трудове законодавство, ухвалюються все нові й нові нормативні акти, адресовані адміністраціям виправно-трудових установ. Основними видами місць позбавлення волі стають будинки ув'язнення, виправно-трудові будинки, трудові колонії, ізолятори спеціального призначення, перехідні виправно-трудові будинки тощо. Прийняті впродовж 1928–1929 рр. нормативні акти радянського уряду зафіксували початок періоду ГУТАБу – Головного управління виправно-трудових таборів (рос. ГУЛАГ), правовою основою функціонування якого стала постанова ЦВК і РНК СРСР від 6 листопада 1929 р. «Про зміни статей 13, 18, 22, 33 Основ кримінального законодавства СРСР та союзних республік», де йшлося про умови позбавлення волі у виправно-трудових таборах (ВТТ) віддалених місць СРСР. «Положення про виправно-трудові табори ОДПУ СРСР», затверджене 7 квітня 1930 р. постановою РНК СРСР, закріплювало правові норми щодо регламентації режиму утримання в'язнів: підстави і порядок прийому засуджених, порядок роботи і умови проживання відповідно до режиму, питання медичного обслуговування, заходи заохочення і покарання тощо [3, с. 21–22].

У зв'язку з новим законодавством та політичною ситуацією змінюється й характер матеріалів, що публікувалися у періодичних виданнях. У дозволених багатотиражних газетах виправно-трудових таборів різко зростає тематичне коло публікацій. Вже у 1927–1928 рр. з'являється дедалі більше заборон на видання газет і журналів, жорсткішими стають умови отримання дозволів, на перший план виходить «класовий підхід» до авторів; загальний інтелектуальний рівень видань падає; основним змістовним наповненням газетних шпальт стає радянська пропаганда. На початок 1930-х рр. репресивна машина в СРСР запрацювала на повну; ув'язнені перетворюються на знаряддя безкоштовної примусової праці, яка починає включатися у плани п'ятирічок [1, с. 33].

У 1930-ті рр. преса для ув'язнених стає важелем політичного тиску; назавжди змінюється тематика публікацій: замість відвертих емоційних дописів шпальти газет заповнили бравурні тексти про досягнення соціалізму в країні, про «перековку» ув'язнених, самовіддану їх працю та щасливе життя у таборах. Відомі радянські письменники М. Горький, В. Шкловський у пресі писали про тисячі людей, яких нібито перевиховали табори примусових робіт, які на «великих будівництвах комунізму» стали справжніми радянськими людьми. У 1934 р.

навіть вийшла відома колективна монографія «Біломорсько-Балтійський канал імені Сталіна: історія будівництва. 1931–1934 рр.». Серед її авторів – М. Горький, В. Шкловський, Вс. Иванов, В. Інбер, В. Катаєв, М. Зоценко та інші письменники. Завдяки використанню примусової праці ув'язнених, як вважають історики, постало і одне з наймасовіших «великих будівництв комунізму» – Дніпробуд.

У 1932 р. для будівництва каналу Москва–Волга ім. Й. Сталіна було створено таборове об'єднання ОДПУ–НКВС «Дмитлаг» («Дмитровлаг» – Дмитрівський виправно-трудовий табір), де виходило до десятка журналів і газет, у т. ч. мовами народів СРСР. Серед таких газет – україномовна «За нову людину». Газета «Більшовицька зброя» 12 квітня 1937 р. написала про завершення будівництва теплохода «Йосиф Сталін» – флагманського судна флотилії каналу Москва–Волга; повідомлялось про готовність інших кораблів цієї серії: «В'ячеслав Молотов», «Клим Ворошилов», «Михайло Калінін». Усі вони мали вирушити з Горького, рухатись уверх по Волзі, дійти до входу у канал і першого травня прибути до Москви [6].

У цей період з'являється неологізм «перековка» і одразу ж газети з однойменною назвою. Перша «Перековка» – газета будівництва Біломорсько-Балтійського каналу є родоначальницею радянської таборової преси. У цей час використовувалися усі засоби емоційно-психологічного впливу на читачів: як додатки до основної газети виходили брошури серії «Бібліотека "Перековки"», «Музична бібліотека "Перековки"», вірші, прозу і музику для яких писали «каналоармійці» – ще один тогочасний неологізм; лексика «збагачується» і такими словами, як «лагкор», «камкор», «тюркор».

У 1930-х рр. проводилися огляди, конкурси та інші заходи, де обиралися «кращі газети» для ув'язнених. Основні теми, які висвітлювалися на сторінках таких газет – виконання промфінплану, міжнародна і внутрішня політика СРСР, боротьба з класовими ворогами, колективізація, індустріалізація, державна позика тощо. У таборовій пресі стверджується, що для ув'язнених нагальними завданнями і пекучими темами є соціалістичне змагання і плани п'ятирічок. Якщо у 1920-ті рр. на ці газети існувала передплата, а на початку 1930-х тюремна і таборова теми висвітлювалися у «вільній» пресі, то після 1937 р. всі матеріали про табори примусових робіт, тюрми, про життя і працю ув'язнених стали повністю таємними. Про значення, яке надавалося таборовій пресі свідчить той факт, що у 1936 р., у період найбільшої паперової скрути і скорочення низки багатотиражних газет, Головліт санкціонував вихід все нових і нових видань зростаючої мережі радянських виправно-трудових установ.

Після Жовтневої революції 1917 р. надзвичайно зросла кількість дітей-сиріт і безпритульних. За даними В. Є. Виноградової-Бондаренко, в Україні у 1919–1920-х рр. на 7 600 000 дітей припадало 950 тис. безпритульних, тобто 1/8 частина [7, с. 9]. У 1921 р. РНК УРСР і ВУЦВК ухвалюють рішення про реєстрацію усіх безпритульних дітей у республіці і направлення їх до дитбудинків чи колоній. На початку 1920-х рр. своїм позитивним досвідом відзначилися дитячі комуни, якими керувало Об'єднане державне політичне управління

(ОДПУ). У колоніях-комунах діяли школи, майстерні, деякі з них спеціалізувалися на виробництві сільськогосподарської продукції. З усіх тогочасних дитячих виправних закладів комуни позитивно вирізнялися тим, що крім притулку, дітям надавалася можливість навчатися ремеслу, відвідувати школу і бути поза кримінальним середовищем.

Починаючи з середини 1930-х рр. система дитячих виправних закладів змінюється. З 1935 р. всі колонії передаються НКВС, а у 1943-му створюється окремий підрозділ НКВС – відділ дитячих колоній. Дитяча праця поступово перетворюється на джерело дешевої робочої сили. Попит на неї значно зріс у роки війни, у дитячих виправних закладах часто виготовлялися боєприпаси, тому час від часу траплялися випадки загибелі підлітків від вибухів [2, с. 87, 93]. Інформація щодо дитячих колоній і таборів найдовше залишалася закритою, далеко не всі документи доступні й нині. Як і видання для дорослих в'язнів, дитячі (зокрема, «Дзержинець», «К труду» та ін.) рясніли гаслами, зведеннями, нормами видобутку, результатами соцзмагання, портретами вождів, віршами про «щасливе дитинство» на кшталт таких: «Наш любимый Сталин лучше всех на свете, крепко любят Сталина маленькие дети» (вірш з альбому Будинку дитини ВТК-4 Житомирської області) [1, с. 80].

Табірне начальство вимагало від ув'язнених не тільки обов'язкового читання преси але й зворотнього зв'язку. Для цього організували «дієві пости». Кожна табірна газета публікувала дописи про ентузіазм ув'язнених на «будовах комунізму», їх прагнення до виконання планів, «перековку» тощо; частою темою ставав позитивний вплив партійних і профспілкових організацій, навколо яких нібито гуртувалися табірники; мусувалася і тема класових ворогів. Звичайно, всі ці публікації викривлено зображували дійсність, адже писати правду журналісти не мали змоги.

Показово, що у 1930-х рр. табірні «вільні» преса за своїм ідеологічним забарвленням мало чим відрізнялася, вони використовували однакові стереотипи і пропагандистські гасла. У цей період влада мала необмежені можливості контролю над вчинками і думками громадян, впливу на їх свідомість. На початку 1940-х рр., з початком війни, секретність стає тотальною. Навесні 1941 р. до всіх редакцій таборових газет надійшов лист «Про перебудову багатотиражних газет політвідділів таборів і будов НКВС», складений на основі партійної постанови щодо покращення роботи фабрично-заводських газет від 23 січня 1941 р. [1, с. 57]. Постанова стосувалася багатотиражних газет взагалі, а текст листа пристосовував її до преси таборів. Після чергових директивних вказівок у газетах з'явилося ще більше цифр, відсотків та інших показників, зазвичай неправдивих. Разом з тим, газети мали стати рупором антифашистської пропаганди.

У 1941 р. вийшла постанова «Про роботу багатотиражних газет таборів і будов НКВС в умовах воєнного часу», де підкреслювалося, що основною є партійно-політична агітаційна робота, роль первинних партійних організацій у керівництві цією роботою підносилася на новий рівень. У документі також зазначено: багатотиражні газети повинні допомогти керівництву і політвідділам

таборів «мобілізувати маси на більшовицьке виконання важливих оборонних господарських завдань» [1, с. 59].

Редакторам таборових газет ставилося в обов'язок пам'ятати про численних іноземних шпигунів, які, нібито, дізнаються таємниці саме з багатотиражних газет. Показово, що тривалий час обласні, крайові, районні та багатотиражні газети радянським законодавством заборонялося вивозити за кордон. Ю. Шевельов у своїх спогадах пише, що це не випадковість, адже, наприклад, районна газета «у певному сенсі – права рука НКВД/КГБ. У ній не знайдеш міжнародних новин, культури, літератури. Вона вся призначена підстьобуванню «трудового ентузіазму», стахановщини, підвищенням удоям, збільшеним урожаем, висуванню догідних і нападам на менш догідних. У тридцяті роки вона ще викривала куркулів і т. зв. підкуркульників, поняття, під яке підводилися всі ті, хто насмілювався критично мислити, незалежно висловлюватися, ухилятися від партією поставлених завдань, хоч би ті особи з жодним куркулем ніколи нічого спільного не мали» [8, с. 271].

У роки найжорсткіших репресій численні таборів газети виходили у Бердичеві, Дубовій Балці, Житомирі, Запоріжжі, Києві, Кривому Розі, Луганську, Маріуполі, Мелітополі, Миколаєві, Одесі, Слов'янську, Сталіно, Харкові, Херсоні та інших містах. Лексика таких таборових видань та їхні назви відображали ідеологічний зміст і були суворо регламентованими. В СРСР існувало безліч «Перековок», зокрема, й в Україні – на Донбасі, у Сталіно. У вихідних даних «Перековок» зазначено, що ця газета – орган Донецького обласного відділу виправно-трудових робіт – виходить тричі на місяць з 1934 р. Тематика матеріалів, що їх друкувала газета, типова для тогочасної преси – як «вільної», так і таборової. Перша сторінка першого номера «Перековок» – заклики до виконання завдань XVII партз'їзду, організація соцзмагання, цитати Сталіна за темою і його величезне фото. Далі – розповіді про те, як в'язні колонії стали чесними ударниками, як їм добре живеться у таборі і як цінують вони турботу партії і уряду щодо їх перевиховання – «перековок». Наприклад, у дописі «Я стал примерным, передовым» «колишній правопорушник Куліш» розповідає, як він став у таборі зовсім іншою людиною, як його зарахували на профтехкурси, де він разом з іншими ударниками, «про яких говорив товариш Сталін на XVII з'їзді», чесно працює і т. ін. Такий собі Мидевич у дописі «Я чувствую, как перерождаюсь» розповідає, як він виправляється завдяки адміністрації табору, її чуйному керівництву, роз'ясненням щодо соціалістичного будівництва тощо. У наступному номері – статті про весняний засів, про соцзмагання серед бюро виправно-трудових робіт, рапорти про успіхи і ударну працю [9]. У подальших числах газети під гаслом «Выше классовую бдительность» публікуються статті і дописи, що викривають куркулів, симулянтів, бюрократів; чимало матеріалів присвячено «хоробрым солдатам революции» – переможцям Колчака і Врангеля тощо.

Окремої уваги заслуговують листи правопорушників до редакцій газет. Наприклад, у № 4 «Перековок» за 1934 р. у рубриці «Нам пишут» читаємо уривки з листів (без підписів, лише тексти): «... До сих пор мы не имели в лагере ради-

оточку. Теперь мы уже приобрели радиоаппарат и на днях установим его. Будем слушать Москву»; «...для ознакомления правонарушителей с международным и внутренним положением у нас проводятся громкие читки газет три раза в декаду. Этот опыт себя целиком оправдал»; «Нами было организовано 5 субботников на заводе и 3 субботника по благоустройству нашего лагеря. Несколько дней назад был субботник в пользу обороны страны». Під заголовком «Учимся» правопорушники Ворошилівського табору пишуть, що у них добре поставлена робота з «марксо-ленінського виховання», організовано дві школи політграмоти, де навчаються 90 осіб; у таборі регулярно проводяться політгодини на злободенні теми. Лише на вивчення рішень XVII з'їзду компартії відведено 50 занять, якими охоплено 100% правопорушників[9].

Серед тюремної і таборової преси – одна з найстаріших тюремних газет «До верстата»(Одеса, 1921–1933); газета політвідділу Сталінської ВГУ«Путь к исправлению» (1934, Сталіно); «Трудовая перековка» – газета політосвітвідділу 2-ї буд колонії ПТУ (Кам'янське, 1934). У колоніях Мелітополя друкувалися газети «До нового життя» (1931), «За нову людину» (1932); у Вінниці – «Голос ударника» (1931); у Дніпропетровську та Амур-Нижньодніпровському – «До виправлення» (1931–1933); в Одесі виходила газета «За соціалістичну працю» – орган Одеського обл. відділу поправно-трудова робіт (1934); у Харкові – «На вірну путь», газета промколонії та БПУ¹ (1930–1932), «Темпи ударника»–орган політосвітвідділу поправно-трудова колонії та БПУ (1932–1934), «Будівельник» – газета політосвітвідділу 3-ї Харківської будколонії УПТУ² НКЮ УСРР; у Херсоні – «На вірний шлях», орган політосвітвідділу промколонії та БПУ (1931–1934). Випускалися також листівки та одноденки, «прив'язані» до певних подій, наприклад, до перевиборів культурно-політичної частини (КПЧ) тощо[10].

Свою пресу мали і дитячі трудові колонії. Наприклад, «Молода комуна» – орган Чигиринської дитячої трудової колонії імені Г. Ф. Гринька. У липневому номері газети за 1924 р. зазначено, що набирали і друкували її вихованці колонії Василь Маслаков, 15-ти років, Онопрій Кулик, 15-ти років, чотирнадцятирічний Олександр Кончаківський та дванадцятирічний Василь Хоменко під керівництвом такого собі І. Хребтова; випускала газету, наклад якої становив 100 примірників, редколегія. Газета змістовна, з неї можна дізнатися, що вихованці колонії зайняті, здебільшого, на сільгоспроботах: «Життя колонії проходить під ясно виявленим сільсько-господарчим уклоном і такі «випадки», як сінокіс, жнива, огороди не носять епізодичного характеру, а щось звичайне і необхідне» [11]. У газеті зазначається, що після закінчення «зимового триместру» на раді колонії «на весняний триместр» заплановано зібрати сіно з 10 десятин, обробити 5 десятин городу, прополоти соняшник, кукурудзу і баштан, побудувати кузню і майстерні, прокласти дорогу на сінокіс, зробити вулики, зібрати врожай

¹ БПУ – будинок попереднього ув'язнення.

² УПТУ – управління поправно-трудова установ.

у садку. У газеті доволі поетично описано, як підлітки працювали на сінокосі, брали участь у жнивях, збирали городину, купалися після роботи у річці. Серед подібних періодичних видань – «К труду : газета правонарушителей Украины» (1932), «Дзержинец» (1931–1941) – газета комітету ЛКСМ і Ради командирів трудової комуни НКВС УРСР імені Ф. Дзержинського. Обидві виходили у Харкові [1, с. 131, 133]. Комуна імені Дзержинського існувала з 1927 р. і відома тим, що вісім років нею керував А. С. Макаренко, там вироблялися знамениті фотоапарати «ФЕД», електросвердла та інша продукція. Незважаючи на успішний досвід дитячих комун у боротьбі з безпритульністю по всьому СРСР, майже всі вони пізніше були розгромлені, а їх організатори зазнали репресій.

Окрім газет для ув'язнених у таборах видавалися і газети для охоронців; періодичні видання ВНК, ОДПУ, НКВС, ВОХР типу бюлетенів чи вісників почали виходити одразу після жовтня 1917 р. Серед них відзначимо: «Вестник советской юстиции» (Харків, 1923, 1925, 1927), «Геть злочинність» – видання управління ВТУ УСРР (Харків, 1925–1927), «Допровский работник» (з грифом «виключно для працівників ВТУ») (Харків, 1927–1929) [1, с. 136, 137], «До праці» – орган управління ПТУ НКЮ УСРР (Харків, 1932). Ця газета була єдиним виданням для виправно-трудових установ, що розповсюджувалася не лише на території України, а всього СРСР; у 1930 р. газетою був організований збір коштів на літак під назвою «Виправно-трудова установка УСРР»; «Поправно-трудова робітниця», – газета управління поправно-трудових установ Наркомюсту УСРР (Харків, 1930–1931), «До праці» – орган управління поправно-трудовами установами УСРР (Київ, 1932) тощо [10].

Серед газет, що адресувалися особовому складу ВОХР – запорізька «На посту», артемівська «На страже» [1, с. 139]; виходили в УСРР–УРСР газети для працівників міліції, слідчих, працівників НКЮ, наприклад, «Червона варта» – орган політвідділу Полтавського оперативного сектора Р. С. міліції, партколективу та профкому міліції (Полтава, 1931–1932), «Міліціонер Кременчуччини» – орган політчастини, партосередку та профбюро міліції (Кременчук, 1933), «Міліціонер Прикордоння» – орган політвідділу Вінницького обласного управління Р. С. міліції (Вінниця, 1931–1934), «За перебудову слідчої роботи» (Харків, 1934), «На посту революційної законності» – орган політчастини, партосередку та профкомісії Р-С міліції м. Херсона (Херсон, 1932), «Поправно-трудова робітниця» – газета Управління поправно-трудових установ Наркомюсту УСРР (Харків, 1930–1931) тощо [10]. Основні публікації стосувалися політичної грамотності, дотримання статутних норм несення служби, виконання наказів. У цих газетах так само відчувається показний ентузіазм: готовність до подвигів, виконання обов'язку, прагнення до вивчення праць класиків марксизму-ленінізму. До цієї періодики доступу в'язні не мали. Після смерті Сталіна всі табірні газети отримали статус звичайних виробничих і відтоді основні їх матеріали стосувалися соцзмагання, «стаханівських вахт» тощо.

Висновки. Багатотиражні газети радянських виправно-трудових таборів – окремих сегмент багатотиражної преси, історичне джерело. Для вчених, які

досліджують радянський період історії, преса, що виходила у радянських виправно-трудових установах, є джерелом знань про радянську репресивну систему, яка почала формуватися з перших років встановлення більшовицької влади. Задля введення цих джерел в інформаційний обіг, необхідно скласти їх бібліографію, що зробити досить складно, адже ці видання цілеспрямовано нищилися «за непотрібністю зберігання», велика їх частина не має вихідних даних, у тексті відсутні назви табору чи будівництва; небагато таких газет і в архівах. Найповніші ж списки газет радянських таборів, ймовірно, зберігаються у фондах Головліту.

Список бібліографічних посилань

1. Горчева А. Ю. Пресса ГУЛАГа (1918–1955). Москва: Издательство московского университета, 1996. 152 с.
2. Горчева А. Ю. Пресса ГУЛАГа. Списки Е. П. Пешковой. Москва: Издательство московского университета, 2009. 224 с.
3. Богатирьев І. Г., Богунов С. О., Дука О. А., Зінченко С. А., Копотун І. М., Фрейман Г. О. Пенітенціарна система України: історія та сучасність: видання до 15-ої річниці утворення центрального органу виконавчої влади з питань виконання покарань. Київ, 2013. 268 с.; Кісь О. Українки в ГУЛАГу: вижити значить перемогти. Дрогобич: Коло, 2020. 300 с.
4. Еженедельник Чрезвычайных Комиссий по борьбе с контрреволюцией и спекуляцией. Москва: Иногородний отдел Всер. Чрез. Ком., 1918. №1. URL: <http://istmat.info/node/25313>
5. ГУЛАГ. 1917–1960. Россия. XX век. Документы. Сост. А. И. Кокурин, Н. В. Петров. Москва, 2000. URL: <http://resource.history.org.ua/item/0009961>
6. Більшовицька зброя, 1937. 12 квітня.
7. Виноградова-Бондаренко В. Є. Виховання безпритульних дітей в Україні у 1920-х рр. XX ст. : автореф. дис. ...канд. пед. наук. Київ, 2001. 21 с.
8. Шевельов Ю. Я. – мене – мені... (і докруги). Спогади. І. В Україні. Харків, 2017. 728 с.
9. Перековка. Сталино, 1934. 21 апреля.
10. Газети України 1930–1934 рр. у фондах Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського: каталог. у 2 ч. Київ: НБУВ, 2004. Ч. 1. 853 с.; Газети України 1930—1934 рр. у фондах Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського: каталог: у 2 ч. Київ: НБУВ, 2004. Ч. 2. 986 с.
11. Молода комуна, 1924. 12 липня.

References

1. Gorcheva, A. Y. (1996). *Pressa GULAGa (1918-1955)* [The Gulag press of 1918-1955]. Moscow, Russia: Izdatelstvo moskovskogo universiteta. [In Russian].
2. Gorcheva, A. Y. (2009). *Pressa GULAGa. Spiski E. P. Peshkovi* [The Gulag press. Lists of Ye. P. Peshkova]. Moscow, Russia: Izdatelstvo moskovskogo universiteta. [In Russian].
3. Bohatyriov, I. H., Bohunov, S. O., Duka, O. A., Zinchenko, S. A., Kopotun, I. M. & Freiman, H. O. (2013). *Penitentsiarna systema Ukrainy: istoriia ta suchasnist: vydanniado 15-oi richnytsi utvorennia tsentralnoho orhanu vykonavchoi vlady z pytan vykonannia pokaran* [The Penitentiary System of Ukraine: History and Modernity: Publication to the 15th Anniversary of the Establishment of the Central Executive Body for the Execution of Punishments]. Kyiv, Ukraine. [In Ukrainian]; Kis, O. (2017). *Ukrainky v HULAHu: vyzhity znachyt peremohty* [Ukrainians in the Gulag: to survive means to win]. Drohobych, Ukraine: Kolo. [In Ukrainian].
4. (1918). *Ezhenedelnik Chrezvychaynykh Komissii poborbe s kontrrevoliuciei i spekuliatsiei* [Weekly of the Extraordinary Commissions to Combat Counter-Revolution and Speculation]. Retrieved from <http://istmat.info/node/25313> [In Russian].

5. Kokurin, A. I. & Petrov, N. V. (Eds.). (2000). GULAG. 1917-1960. Rossiia. XX vek. Dokumenty. [GULAG. 1917-1960. Russia. XX century. Documents]. Moscow, Russia. Retrieved from <http://resource.history.org.ua/item/0009961>. [In Russian].
6. (1937, April 12). Bilshovytska zbroia. [In Ukrainian].
7. Vynohradova-Bondarenko V. Y. (2001). Vykhovannia bezprytulnykh ditei v Ukraini u 1920-kh rr. XXst.:avtoref. dys. ...kand. ped. nauk [Upbringing of homeless children in Ukraine in the 1920s of the twentieth century] (Extended abstract of PhD dissertation). Kyiv, Ukraine. [In Ukrainian].
8. Shevelov Yu. (2017). Ya – mene – meni... (i dovkruhy). [I – me-to-me... (and around)]. *Spohady. I. V Ukraini* [Memoirs. 1. In Ukraine]. Kharkiv, Ukraine. [In Ukrainian].
9. (1934, April 21). Perekovka. Stalino. [In Russian].
10. (2004) Hazety Ukrainy 1930-1934 rr. u fondakh Natsionalnoi biblioteky Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho: katalog [Newspapers of Ukraine of 1930-1934 in the funds of the National Library of Ukraine named after V. I. Vernadsky: catalogue] (in 2 parts. P. 1). Kyiv, Ukraine.; Hazety Ukrainy 1930-1934 rr. u fondakh Natsionalnoi biblioteky Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho: katalog [Newspapers of Ukraine of 1930-1934 in the funds of the National Library of Ukraine named after V. I. Vernadsky: catalogue] (in 2 parts. P.2). Kyiv, Ukraine. [In Ukrainian].
11. (1924, July 12). Moloda komuna. [In Ukrainian].

Olha Vakulchuk,

Candidate of Historical Sciences. ORCID: 0000-0003-4171-3886,

Head of the Press Studies Department, Vernadsky National Library of Ukraine (Kyiv, Ukraine)

OFFICIAL PRESS OF SOVIET FORCED LABOR INSTITUTIONS (1920 - EARLY 1940S)

Examining the Soviet press, especially that of the 1920s and 1940s, it is impossible to ignore the huge array of newspapers of correctional institutions, which are evidence of the most tragic period in the history of the USSR. The issue of the lack of freedom was most widely reflected in the camp press, which was allegedly intended for the re-education of prisoners. The **purpose** of the study is to spread awareness about a specific type of Soviet mass-circulation press: newspapers of forced labor institutions, published in the period 1920 – early 1940s in the Ukrainian Soviet Social Republic (USSR-USSR); present them as one of the segments of the mass-circulation press; to prove the necessity for bibliographic research of this layer of periodicals. **The methodology** is based on the principle of historicism and on a set of methods: historical and chronological, analysis of historical sources and synthesis of information. As a bibliographic object, the mass-circulation press of Soviet forced labor institutions is a source of compiling the repertoire of periodicals as a segment of the retrospective national bibliography of Ukraine, so the article offers the chief approaches, principles and methods on which the mass-circulation press is based. **The novelty** lies in the presentation of mass-circulation newspapers, in particular, publications of correctional institutions, as an independent object of bibliographic research. **Conclusions.** Newspapers of Soviet forced labor institutions are a kind of mass-circulation newspapers, a specific type of press that reflects general features inherent in the Soviet periodicals of this period. As an object of press and bibliographic research, these periodicals need to be studied, processed, digitized, and introduced into the information space.

Keywords: mass-circulation newspapers, periodicals of forced labor institutions, types of camp publications, evolution of camp press.

Vernadsky National Library of Ukraine
62, Volodymyrska st., Kyiv, 01033, Ukraine
e-mail: vakulchuk@nbuv.gov.ua

Стаття надійшла до редакції 12.05.2021 р.